

USTVARJALNO PISANJE IN KNJIŽEVNE DELAVNICE

Navadno štejemo literarno ustvarjanje za stvar nadarjenosti posameznega človeka, ki je šolanje ne more pomnožiti. Obstajajo pa znamenja, ki kažejo, da je zmožnost ustvarjanja mogoče tudi razvijati. Že od nekdaj se mladi ljudje s pisateljskimi ali pesniškimi hotenji družijo v prijateljske skupine, npr. gimnazijci, ki so izdajali Vaje, člani dijaškega društva Zadruha idr., in se učijo drug od drugega. Iz takih skupin je izšlo veliko pomembnih pisateljev in pesnikov, npr. Simon Jenko, Fran Erjavec, Ivan Cankar, Oton Župancič idr.

V Združenih državah Amerike so na univerzah osnovane skupine, ki se pod vodstvom izkušenih pisateljev ali pesnikov ukvarjajo z ustvarjalnim pisanjem (angleško: creative writing). Ta način dela povečuje občutljivost za književnost, hkrati pa zagotavlja visoko poklicno usposobljenost književnikov, npr. piscev kratkih zgodb, mladinskih avtorjev, dramatikov, scenaristov ipd. Presenetljivo je, da na področju ustvarjalnega pisanja Amerika in Slovenija sodelujeta dokaj enakopravno. Ameriški profesorji ustvarjalnega pisanja (npr. Julia Bates, Richard Jackson) prihajajo na obiske k nam, slovenski književniki (npr. Boris A. Novak, Tomaž Salamun, Dane Zajc) pa gostujejo na ameriških univerzah. V angleščini je veliko priročnikov za študij ustvarjalnega pisanja, enega s prispevki ameriških in domačih avtorjev imamo zdaj tudi v slovenščini.¹

V zadnjem desetletju se po ameriškem vzorcu tudi pri nas pojavljajo pisateljske ali književne delavnice (angleško: writer's workshops) in šole kreativnega pisanja, ne sicer na univerzi, ampak v kulturnih organizacijah, klubih in poletnih šolah. Naši najbolj znani mentorji za ustvarjalno pisanje so Lojze Kovačič, Branko Gradišnik in Milena Blažič. Vsak od njih ima precej svojski način vodenja književne delavnice. Vsi pa težijo k temu, da mlad človek pri ustvarjalnem pisanju ne bi ostajal na isti ravni, ampak da bi pisal bolje in bolje.

Več kot petnajst let se ukvarja s književnimi delavnicami pisatelj Lojze Kovačič in ima veliko izkušenj tako z osnovnošolci kot s srednješolci. Njegove delavnice ne temeljijo na kakšni posebni teoriji, mentor si predvsem prizadeva, da ne bi postal neoseben in odmaknjen od mladih ljudi.

Lojze Kovačič nasprotuje šolskemu obravnavanju književnosti in se zavzema za osebno branje: *Šola je tem otrokom odvzela naravni odnos do literature, namreč da je branje osebno dejanje, osebna izkušnja, ker najdeš tisto, kar sam najdeš, in ne ono, kar so zapovedali, da moraš iskati in da je natančno tako in tako. Šola je literaturo po eni strani mistificirala kot edino duhovno zgodovino naroda, po drugi strani pa je z odlomki v berilih, s cenzurnimi posegi in sestavljanji, ki so bili zunaj konstelacije njihovega doživetja, ustvarjala odpor do nje.*² S tem osebnim in ustvarjalnim branjem je zagotovljeno, da učenci ne prevzamejo že uveljavljenih načinov pisanja, npr. cankarjanskega čustvovanja in vzbujanja občutkov krivde.

Lojze Kovačič usmerja mladega človeka, da išče "osebno šifro", tj. svojo tematiko in svoj izraz. Pri kritičnem pretresanju je prizanesljiv, v začetniških delih ne išče slabosti, ampak predvsem močne in zanimive podrobnosti in mladega avtorja spodbuja k izboljševanju besedila oziroma k pisanju novega besedila. Če učenec ni zmožen pisnega ustvarjanja, ga nagovori, da izrazi svoje misli ustno. Če pride do blokade pri ustvarjanju, mu pokaže po več različic, kako bi se dalo oblikovati besedilo. Prav tako kot kompozicijsko zaokrožene spise ceni fragmente, nedokončana dela. Fragmentarnost zagotavlja, da učenci pišejo na podlagi svojih izkušenj, ne pa kakšnih tendencioznih besedil.

Kar se tiče jezikovne in pravopisne pravilnosti, je Kovačič strpen in preudaren: "Razumljivo je, da mora biti pri nujnih 'tehničzmih' — popravljanje slabega jezika, slovnce itd. — delo mentorja literarnih jeder veliko neposrednejše. Vendar bi moral biti tudi na dvojni preži, da s preveliko puristično vnemo ne

¹ Glej Andrej Blatnik (urednik), Šola kreativnega pisanja, Ljubljana, Aleph, 1990.

² Lojze Kovačič, Izkušnje pisateljske delavnice. V: Šola kreativnega pisanja, str. 96.

prizadene osnovne otrokove predstave, a da po drugi strani kar se da neopazno pripelje na zakonito pot jezika.³

Pisatelj Branko Gradišnik vodi književno delavnico v klubu zdravljenih alkoholikov. Terapija v klubu zahteva veliko odrekanja in samodiscipliniranja, vendar delo v delavnici ne temelji na propagandi treznega življenja in spoštovanja družbenih norm, ampak na spontanosti, razbijanju priznanih šablon in pravici do osebnega dobrega počutja.

Osrednji Gradišnikov pojem je epifanija, tj. odkrivanje smiselnosti sveta. To iščejo vera, ideologija in literatura, vendar vsaka na svoj način: literatura z dvomom in zavestjo, da je resnica o smislu nedosegljiva. V dolgih pripovednih delih, ki odslikavajo življenje, iskanje smiselnosti ni tako očitno, toda v kratki prozi je vprašanje smiselnosti sveta nujno:

*"Dobra zgodba bo/ vsebovala kakršno koli moralno dilemo (vsaka še tako majhna dilema že predpostavlja možnost razsojara in potemtaka upeljuje vladavino smisla), kipa je ne bo rešila verbalno, ampak bo odgovor 'zgrešila' in pri tem 'zadela ob smisel'. /.../ Bralec bo notranje potešen, če bo čutil, da se zgodba ukvarja z reševanjem moralne dileme, in če avtor ne bo 'razsodil' o njej."*⁴

Ustvarjalnost vidi Gradišnik v tem, koliko se literarno delo izmika pričakovanjem, hkrati pa ni bolno ali nedoumljivo:

*"Kreativnost se da prepoznati po meri, s katero osuplja. Če ta ne prebija okvirov logike, potem govorimo o standardni, nekreativni izvedbi. Kreativnost zaseda mejino, mejno področje, pri čemer mora izpolnjevati dve zahtevi: mora presenečati (metati novo luč ipd.), kar sodi po definiciji sem (kreativno je povezovanje dotlej nepovezanega), in drugič, mora biti še komunikabilna (sicer je neuporabna). Kako se nanaša to na šolske spise? Mislim, da lahko mirno rečem, da so tisti spisi, ki skušajo 'ustreči' pričakovanju (učitelja, staršev, danega naslova, tematike ipd.), nekreativni, ne glede s kako bravurozno tehniko in znanjem so izpisani. Želja po ustrežanju avtomatično usmerja pisanje v center logike, se pravi proč od mejine. Če dam učencem za nalogo spis z običajno zoprnim in dolgočasnim naslovom, se bo moje mentorsko zanimanje zganilo šele ob spisu, ki skuša naslovu 'ubežati', ki me skuša (mene kot učitelja, avtoriteto) prelisičiti. To je poanta Cankarjeve 'Na gradu smo videli samo meglo, drugega nič.'"*⁵

Za razliko od Lojzeta Kovačiča se Gradišnik zavzema za ostrejša merila pri vrednotenju literarnih del in bolj napete odnose med udeleženci književne delavnice. *"Mentorje bi opozoril, da homogenizacija na podlagi prijaznega razumevanja, pedagoške topline ipd. ne bo koristila, če ne bo pridana močna sled rivalskosti, kajti le na temelju te razločevalne kategorije bodo učenci skušali mentorja 'preseči' ali 'premagati' s tem, da izsilijo od njega priznanje njihove enkratne drugačnosti in neponovljivosti."*⁶

V zadnjih letih se intenzivno ukvarja z ustvarjalnim pisanjem tudi Milena Blažič, profesorica primerjalne književnosti in literarne teorije ter kritičarka. Izkušnje ima s tečajniki različnih starosti in izobrazbe, precej tudi z učenci nižjih razredov osnovne šole. Njeno delo temelji na jezikovnih igrah, uživanju literarnih del in posnemanju značilnih besedil. Od posnemanja pa prek vrednotenja besedil vodi pot k sestavljanju izvirnih del in spoznavanju lastne literarne zmožnosti. Zgoščeno svoj način dela predstavlja z nekakšno kibernetično shemo:

INPUT

Ustvarjalno branje (doživljanje, razumevanje, razlaganje)

a) Ustvarjalno branje značilnih literarnih besedil

b) Ustvarjalno branje lastnih literarnih besedil

OUTPUT

Ustvarjalno pisanje (ustvarjalno pisanje literarnih besedil, merila za vrednotenje, žanri)

a) Ustvarjalno posnemanje (preoblikovanje, literarne tehnike, moderna proza in lirika, postmodernizem)

b) Izvirno ustvarjanje (pisanje izvirnih literarnih besedil)

Cilj: Odkrivanje literarne identitete ustvarjalcev in njihovo opogumljanje.

Svoj način dela pojasnjuje takole: *"Ni ustvarjalnega outputa brez ustvarjalnega inputa. Nekateri mislijo, da lahko ustvarjajo brez branja, vendar je to zabloda. Glavna pomamljivost mladih ustvarjalcev je v tem, da je njihov besedni zaklad slab, usakdanji, omejen. Ta pomamljivost se lahko odpravlja z ustvarjalnim in kritičnim branjem. S tehničnimi vajami učenci pridobijo spretnost izražanja, se izpišejo in*

³ Lojze Kovačič: O literarnem ustvarjanju otrok, Prosvetni delavec, 26. 10. 1973.

⁴ Branko Gradišnik, Projekt kreatoterapija. V: Šola kreativnega pisanja, str. 77.

⁵ Branko Gradišnik, zasebno pismo z dne 17. 8. 1990.

⁶ Prav tam.

*najdejo najbolj primerno obliko za izražanje svoje vsebine. Veliko lepih misli, tem, zgodb namreč propade, če se avtor slabo izraža.*⁷

Osnovnošolsko literarno opismenjevanje pod njenim vodstvom obsega branje pravljic, basni, zgodb, ugank, pesmi, ugotavljanje jezikovnih značilnosti in poustvarjanje takšnih besedil. Branje in pogovarjanje vzbujata ugodno vzdušje za samostojno pisanje; konkretnih napotkov za pisanje pa dobijo učenci malo, da vsak čim bolj samostojno išče svoje rešitve. Ko otroci pišejo, mentorica skrbi, da jim očitki zaradi jezikovnih in pravopisnih napak ne bi jemali veselja do pisanja. Zavzema se za to, da imajo otroci prav tako kot odrasli pisatelji pravico do pesniške svobode. Za avtentične otroške izraze šteje tako kolokvializme kot neologizme, npr. *paradajz*, *sigurno*, *basati se*, *ušpičiti ga*; *kumarskoparadajzijski dež*, *zajček belotaček idr.*⁸ Nekateri učitelji se zgražajo nad takšno popustljivostjo do otroških odstopanj od knjižne norme, drugi pa se čudijo otroški sproščenosti in domiselnosti.

Kot smo že ugotavljali, je med mentorji naših literarnih delavnic precej razlik. Lojze Kovačič se ne mara omejevati z nikakršno teorijo, ampak si pušča proste roke za svoje delo. Branko Gradišnik se v veliki meri opira na psihološka in psihoanalitična dognanja, Milena Blažič pa črpa svoje ideje iz literarne teorije. Kar se tiče pedagoškega vodenja, temelji pri Kovačiču in Blažičevi delo močno na odkrivanju dobrih strani nastajajočih besedil in spodbujanju, medtem ko je v skupini Branka Gradišnika večja količina grajanja in več spodbujanja k tekmovalnosti. Za izpopolnjevanje književnika je namreč koristna tudi negativna kritika, ker ga prisili k ponovnemu soočanju s svojim delom in iskanju novih, še bolj izvirnih različic besedila.

Za vse literarne delavnice so značilni topli in odkriti medsebojni odnosi ter preseganje šolske ukalupljenosti in togosti. Delo obsega branje značilnih književnih del in lastnih besedil, njihovo kritično pretresanje, pisanje v skupini ali doma in javne nastope. Medtem ko je v šoli pouk slovenskega jezika utesnjen v eno šolsko uro, trajajo srečanja skupine kar po dve ali tri ure skupaj. Celo Milena Blažič, ki vodi literarne razrede v osnovni šoli, si zagotovi po dve učni uri za nepretrgano delo. Samo če je vzdušje sproščeno in če je dovolj časa, lahko zamisli dozorevajo in se lahko utrinjajo plodne ideje.

V javnosti je izraz književna ali pisateljska delavnica dostikrat razumljen preveč dobesedno. Cilj takih delavnic ni vzgajanje pisateljev in pesnikov, ampak razvijanje občutljivosti za književnost, spretnosti v pisanju in osebno samozpopolnjevanje.

Posebno delo Milene Blažič kaže, da književne delavnice lahko obogatijo pouk slovenskega jezika na vseh stopnjah šole in učinkovito povezujejo spoznavanje jezika in književnosti z ustvarjalnostjo.

VAJE

(povzete po različnih književnih delavnicah)

1. Sestavljalj katalog stvari, ki se ti zdijo lepe, npr. *deževne kaplje na oknu dneвне sobe, mavrica, zahajanje sonca za gore*.
2. Napiši odstavek o razpoloženju, preden vstopi v razred nepričljubljen (pričljubljen) učitelj.
3. Sestavi opis pokrajine, kakor jo vidi iz vlaka otrok, slikar ali kmet. Otrok, slikar ali kmet ne smejo biti omenjeni.
4. Sestavi zapis v dnevniku s stališča otroka in stališča odraslega (matere, učiteljice, očeta).
5. Sestavi zgodbo, v kateri ima svojo vlogo izgubljena denarnica, ponarejen dokument ali odlikovanje.
6. Napiši okvirno zgodbo: tvoj oče ali mama ob primerni priložnosti pripoveduje kak svoj doživljaj.
7. Napiši kratko zgodbo. Dvema človekoma, ki se vozita v avtu, se nekaj zgodi. Prepričano je tebi, kdo sta (oče in sin, ženska in pijan moški, pisatelj in oseba iz njegovega romana) in kaj se jima zgodi (nekdo narije strelo, naletita na kravo sredi ceste, zagledata prikazen).
8. Preoblikuj spis o počitniški pustolovščini v pismo svojemu prijatelju.
9. Izmisli si novo besedilo na znano pesem (Npr. *Moj spomenik*, *Evropa 92*).
10. Sestavi dvogovor, v katerem kdo na vse pretege dokazuje, da v danih okoliščinah ni mogel ravnati drugače.

⁷ Milena Blažič, *Kreativno pisanje* (tipkopis).

⁸ Milena Blažič (urednica), *Veliki mali pesniki* iz 2. a razreda.

(iz književne delavnice Milene Blažič)

Uganke

Majhen možiček v gozdu čepi,
namesto glave se ga klobuk drži.
(kečurj)

Bel je travnik,
pa ni sneg,
zjutraj je,
potem gre v beg.
(anals)

Polna potrebščin in skrbí
v kotu stoji
(abrot)

Boštjan, 3. r.

Lisica in vrana

Basen

Vrana je sedela na veji in jedla sir. Mimo je prišla lisica. Lisica ji pravi: "Joj, kako lepo perje imaš." Vrana se je začela ogledovati in sir ji je padel iz kljuna. Lisica ga je pojedla. Naslednji dan je vrana zopet jedla sir. Vrana je rekla: "Zdaj me ne boš preliščila." Lisica je rekla: "Uf, kako grdo perje imaš!" Vrana se je razjezila in zopet ji je sir padel iz kljuna. Lisica ga je pojedla.

Nauk: Nikar se ne oziraj na to, kar ti kdo reče, lahko ti želi tudi slabo.

Blaž, 3. r.

Pes čevljar

Pravljica

Nekoč je živel pes čevljar. Bil je znan daleč naokoli. Živali iz bližnjih in daljnih gozdov so pri njem naročale čevlje. Prišel je tudi medved Marko. Potožil se je, da je star in da potrebuje mehko obutev. "Svetujem ti adidaske," mu je rekel pes čevljar. In mu jih je sešil. Medved Marko je zopet lahkih nog skakal naokrog.

Iztok, 3. r.

Luknjice strica Ementaleca

Pravljica

Striček Ementalec je bil žalosten: ušle so mu luknjice. Zatekle so se k miški.

"Mm, mm, kako lepo diši po sirčku!" je zacmokala miška. Ravno kar je stikala po predalih za skorjico kruha.

"Samo me smo," so zacvilile luknjice. "Pobegnile smo. Striček Ementalec je kar naprej nergal: Luknjica Karolina je preblizu skorjice, Fridica je preveč v sredi, Žana je preveč v desno, Suzi preveč v levo. Joj, joj! Le kje so moje luknjice? Kaj bosta rekla moja prijatelja Trapist in Gauda?"

Hermina, največja med luknjicami, je presodila: "Vrnimo se. Ampak obljubiti nam mora, da ne bo več tako siten."

"Obljubim," je dejal striček Ementalec ves vesel, ko so luknjice prišle nazaj.

Milena (vzgojiteljica)

France Žagar
Pedagoška fakulteta v Ljubljani